

van de Bataafse tijd staat ons aanzienlijk scherper voor de bril. Alleen jammer dat het typografische aspect niet goed uit de verf is gekomen. Door de gevolgde indeling, wijze van citeren en andere is er een wel erg onrustige bladspiegel ontstaan.

H. Boels

L. Engelfriet, *Bilderdijk en het jodendom. Bilderdijs waardering van het joodse denken in confrontatie met zijn tijd* (Dissertatie Utrecht 1995; Zoetermeer Boekencentrum, 1995, iv + 278 blz., f43,50, ISBN 90 239 1477 5).

Bilderdijk blijft een intrigerende persoonlijkheid door de breedte van zijn wetenschappelijke belangstelling, door de vehemente wijze waarop hij zijn meningen soms ventileerde, door zijn verzet tegen de tijdgeest, zijn melancholisch dichterschap en door zijn gebrek aan maat, dat een enorm dispaaraat oeuvre heeft opgeleverd. In het pantheon der 'erflaters' heeft Willem de formidabele — het 'gefnuikte genie' — een ongemakkelijk plaatsje gekregen. Bilderdijs onsystematisch creatief denkproces maakt het niet steeds eenvoudig zijn opvattingen over een bepaald onderwerp in hun ontwikkeling te traceren. Dat geldt wel zeer in het bijzonder voor zijn waardering voor het jodendom waarover Engelfriet een, te Utrecht verdedigd, theologisch proefschrift schreef.

Uit heel uiteenlopende geschriften van Bilderdijk moeten we zijn visie op de joodse religie en op de bestemming van het joodse volk reconstrueren: Engelfriet heeft daarvan op een intensieve en inventieve manier gebruik gemaakt. Het verlichte, overmoedige rationalisme vond in Bilderdijk een late bestrijder. Zijn geloof in de Openbaring dulde geen compromis in de trant der neologen. Zij hadden 'het kruis losgemaakt van het openbaringsgeloof en het gefundeerd in de praktische rede' (31). Het oude testament behield in de visie der verlichte theologen slechts marginale betekenis. Bilderdijk daarentegen wilde de hechte band tussen Jezus en de joodse traditie niet doorsnijden: de oudtestamentische profetieën vormen de basis voor het inzicht in de aankondiging van Jezus als de beloofde Messias (52). Bilderdijk was vervuld van sympathie en erbarmen voor het joodse volk. Zijn persoonlijk lijden heeft hem sterker verbonden met 'Israël' dat ook in Bilderdijs tijd nog werd vervolgd — zoals hijzelf in Duitsland had kunnen constateren. De emancipatie van de joden — in de zin van hun burgerrechtelijke gelijkstelling — achtte Bilderdijk echter funest. Immers, die 'emancipatie' zou slechts de vermenging der joden met anderen tot één natie bevorderen, hetgeen tot een verdere versmelting met het heidendom zou leiden. Voor het joodse volk was in Gods heilsplan een andere rol weggelegd. Bilderdijk heeft ervoor gepleit dat men door een oprecht christelijke houding tegenover de joden aan te nemen de geprofeteerde algemene bekering der joden zou bevorderen (85). Zo neemt de joden-zending in de christelijke missiedrang een plaats in, apart van zending onder de heidenen. Daarmee was trouwens een dilemma gegeven dat sindsdien de geesten bezighoudt en verdeelt. Immers, het probleem van de messiaanse verwachting was daarmee gesteld: is het joodse volk het uitverkoren volk dat, volgens de profetieën van het oude testament, onder Gods leiding tenslotte in Israël zal terugkeren; of is de kerk, die ingevolge het nieuwe testament Christus als Messias erkent, de vervangster van 'Israël'?

Engelfriet maakt aannemelijk dat de vervangingsidee aan Bilderdijk—en aan zijn leerling Da Costa — vreemd was. Voor hen stond de eenheid van de bijbelse boodschap voorop: sterk verbonden met de joodse traditie. Vandaar ook Bilderdijs belangstelling voor de joodse leer en voor het Hebreeuws. De veronderstelling van de auteur is plausibel, namelijk dat Bilderdijk

waarschijnlijk heeft gehoopt dat de openlijke erkenning van Jezus door enkele joden — zoals Da Costa en Capadose deden — het aanbreken van het rijk Gods zou versnellen (183).

Natuurlijk mag een hoofdstuk over Bilderdijk als geschiedschrijver niet ontbreken, met name niet als auteur van de torso gebleven, postuum uitgegeven *Geschiedenis des Vaderlands*. Engelfriet houdt zich ook hier zoveel mogelijk bij zijn leest. Hij beschouwt de *Geschiedenis des Vaderlands* voornamelijk vanuit het gezichtspunt van de plaats der joden: de God van Nederland is geen nationale beschermgod maar de God van Israël (201). De erkenning van de God der joden leidt bij Bilderdijk vanzelfsprekend tot een eigen, niet 'verlicht-rationalistische' vorm van verdraagzaamheid.

Bilderdijk zal, door zijn nevenschikking van waarheid en openbaring, een controversieel genie blijven. Terecht is hij onlangs nog door Schutte een conservatief genoemd, maar mij dunkt dat het weinig verhelderend is hem — naast een Elie Luzac — als exponent van 'verlicht' conservatisme aan te duiden. Laten we hem als dichter en romantisch denker maar zijn unieke plaats blijven gunnen.

A. H. Huussen jr.

M. van der Hoeven, *Van de Weser tot de Weichsel. Het leger van het Koninkrijk Holland en de Duitse veldtochten van Napoleon 1806, 1807 en 1809* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1994, 96 blz, ISBN 90 6707 339 3).

In Nederland voltrekt zich op het gebied van de militaire geschiedenis een opvallend emancipatieproces. Bij de thuisbasis van de militair-historici, de krijgsmacht, valt een herwaardering van het vak te constateren, zodanig zelfs dat de drastische bezuinigingsoperaties het historische domein nagenoeg ongemoeid hebben gelaten. Met de instelling van twee bijzondere leerstoelen (mw. prof. dr. P. M. H. Groen te Leiden en prof. dr. H. Amersfoort aan de Universiteit van Amsterdam) is het streven naar wetenschappelijke erkenning bekroond en een nieuwe brug voor vruchtbare kruisbestuiving geslagen. Veelbelovende promotie-onderzoeken en een verhoogde belangstelling vanuit de studentenpopulatie wettigen de verwachting dat het hier geen eendagsvlieg betreft.

Marco van der Hoeven behoort tot de jongste lichter van militair-historici. Vol enthousiasme heeft hij zijn Leidse doctoraalscriptie omgewerkt tot een klein, maar zeer verzorgd boekje over de lotgevallen van het leger van Lodewijk Napoleon in Duitsland. Twee vragen staan centraal. Welke rol speelde het leger van het Koninkrijk Holland als instrument van de Franse keizer in diens strijd tegen de vierde coalitie? Hoe heeft de individuele militair zijn verblijf in Duitsland ervaren? De laatste vraagstelling verraadt de invloed van zijn Leidse leermeester, de militair-historicus J. A. de Moor, die de opvattingen van John 'The Face of Battle' Keegan ruim uitdraagt.

Het boekje opent met een korte historiografische inleiding, die de auteur vooral gebruikt om aan te geven dat in de Nederlandse militaire geschiedschrijving de aandacht voor de individuele belevingswereld van de militair een onderbelicht aspect is gebleven, terwijl verder de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) onvoldoende aandacht heeft gekregen. Vanuit deze dubbele uitdaging trekt hij ten strijde. In het eerste hoofdstuk behandelt Van der Hoeven gedetailleerd de organisatie van het leger. Duidelijk wordt hoezeer Lodewijk Napoleon zich in de regelgeving met het militaire heeft bemoeid en hoe moeizaam, het slechte economische tij ten spijt, de werving voor het beroepsleger verliep. Vervolgens komen de verplaatsingen van het veldleger